

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

ДЖАФАРОВА Олена В'ячеславівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4201-0218>

АРТЕМЕНКО Ігор Анатолійович - доктор юридичних наук, професор, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9144-1500>

ЛЕЩЕНКО Дмитро Олександрович - ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8669-3739>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.6>

У статті розглянута діяльність Служби безпеки України з питань взаємодії з багатьма суб'єктами сектору безпеки й оборони, що становить фундамент внутрішньої і зовнішньої безпеки в країні. Наголошено, шляхом співпраці з ДБР, НПУ, МВС, ЗСУ, Міністерством оборони України та іншими органами державної влади, ця спецслужба забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, яка спрямована на недопущення терактів всередині країни, виявлення зрадників та агентів впливу в органах державної влади, розслідування воєнних злочинів росії, а також злочинів, що посягають на національну безпеку, на запобігання диверсійній діяльності шляхом проведення превентивних заходів у напрямку захисту міграційного законодавства і виявлення його порушників. Виокремлено, що взаємодія СБУ з іншими суб'єктами безпеки й оборони відбувається в рамках засідань Ставки Верховного Головнокомандувача, а також Ради національної безпеки і оборони країни, де узгоджуються всі необхідні заходи, спрямовані на збереження суверенітету, повернення окупованих територій, на захист життя та здоров'я, прав і свобод людини і громадянина. Стверджується, що співпраця СБУ з іншими суб'єктами безпеки і оборони відбувається досить ефективно, щільно і в повному обсязі,

яка посилена, в першу чергу, шляхом створення механізмів, спрямованих на належне реагування на скарги щодо діяльності окремих підрозділів та осіб СБУ, шляхом співпраці внутрішньої безпеки СБУ з прокуратурою та уповноваженим з прав людини. Доведено необхідність створення робочих груп для проведення повної і всеохоплюючої перевірки по зверненнях цього характеру, а також моніторингу способу життя осіб, відносно яких надходять скарги. Звернута увага на необхідності розвантаження Служби безпеки України шляхом позбавлення її функцій проведення досудового розслідування, що сприяло б сконцентруватися спецслужбі саме на розвідувальній і контррозвідувальній діяльності.

Ключові слова: Служба безпеки України, сектор безпеки і оборони України, національна безпека, адміністративно-правове забезпечення, органи публічної адміністрації, права і свободи людини та громадянина, правові механізми захисту прав людини, правоохоронна діяльність, взаємодія.

Постановка проблеми

Під час ведення активних бойових дій на території України в умовах воєнного стану, напруженої ситуації на окупованій росіянами ЗАЕС, і до того ж, враховуючи можливість

повторення надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я, взаємодія з метою охорони прав і свобод людини і громадянина Служби безпеки України (СБУ) з іншими органами державної влади є надзвичайно важливою. Від її ефективності залежить життя та здоров'я українців, можливість реалізувати свої конституційні права і свободи, навіть в умовах ведення бойових дій на території України. Вважаємо, що це питання не досліджено достатньо, і існує необхідність проведення роботи, спрямованої на аналіз кооперації складових сектору безпеки і оборони та Служби безпеки України, саме в контексті захисту прав і свобод людини, так як консолідація таких зусиль саме навколо СБУ, за її лідерства, є виправданою, логічною і такою, що відповідає викликам і потребам часу.

Стан дослідження проблеми

Вивченням питань, пов'язаних з предметом цього дослідження, займався Денисенко М.М., який досліджував особливості забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану [1]; Косілова О.І. у своїй науковій праці аналізувала забезпечення права на гідність в умовах воєнного стану [2]; Кравенко Л.В. вивчав, наскільки правильно здійснюється збереження прав і свобод людини і громадянина під час спостереження за особою в умовах воєнного стану [3]; Полевий В.І. дослідив дієвість системи захисту прав і свобод людини в умовах бойових дій [4]; Чечіль Ю.О. і Біла В.Р. глибоко занурилися в аналіз міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів державної безпеки, та особливості застосування в умовах воєнного стану [5]; Серватюк Л.В. підготував наукову працю, у межах якої розглянуто забезпечення міжнародних стандартів прав людини в умовах воєнного стану [6]; Степановський В.С. розкрив забезпечення національної безпеки працівниками СБУ в умовах воєнного часу [7].

Метою статті є вивчення організації взаємодії СБУ з суб'єктами системи безпеки і оборони України в напрямку захисту прав та свобод людини і громадянина, визначення її ефективності.

Завдання наукової статті полягає в оцінці взаємодії суб'єктів системи безпеки і оборони

України із СБУ в контексті захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану, і в разі виявлення недостатньої її ефективності, створити рекомендації, спрямовані на усунення недоліків або прогалин.

Наукова новизна дослідження

Новизна нашого дослідження полягає у визначенні ефективності взаємодії Служби безпеки України із суб'єктами системи безпеки і оборони України в контексті захисту прав і свобод людини, а також у створенні нових юридичних інструментів, спрямованих на її покращення.

Виклад основного матеріалу

Захист прав і свобод людини і громадянина є фундаментом існування впорядкованого громадянського суспільства, яке, у свою чергу, є основною ознакою суверенної демократичної держави. Від його рівня залежить як імідж країни на світовій арені, так і спокій та комфорт громадян всередині, а також фінансова привабливість для інвесторів, що безпосередньо впливає на стан економіки і рівень добробуту населення. До того ж їх безумовне дотримання і захист є прямим обов'язком держави і однією з цілей її існування. У наш час захист прав та свобод стає викликом для країни, так як він відбувається одночасно з наданням відсічі агресії, що по суті своїй передбачає ряд певних обмежень. Влада зобов'язана знайти баланс між захистом суверенітету та прав, який збереже стабільність і спокій у суспільстві. Такий стан захищеності національних інтересів у всіх сферах життя держави й суспільства забезпечується низкою державних органів, які, відповідно, мають ефективно й злагоджено функціонувати, використовуючи весь спектр наданих їм законодавством повноважень. Серед таких органів особливе місце займає Служба безпеки України, що обумовлено її функцією щодо безпеки держави загалом та забезпечення прав людини в умовах воєнного стану [8]. Відповідно до статті 5 Закону України «Про Службу безпеки України»: «Діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Її органи і співробітники повинні поважати гідність людини і виявляти до неї

гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів, окремі права і свободи особи можуть бути тимчасово обмежені в порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно із законодавством. Орган Служби безпеки України, у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини, повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності. Служба безпеки України на вимогу громадян України в місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України» [9]. Для недопущення хаосу в суспільстві всім інституціям органів державної влади при введенні обмежень критично необхідно об'єднувати зусилля в досягненні захисту прав і свобод, на які запит у цей час зростає. Коли встановлено правовий режим воєнного стану лідерство в роботі на цьому напрямку автоматично зміщується до СБУ, так як зусиллями працівників спецслужби здійснюються всі необхідні дії для збереження територіальної цілісності країни та виявлення і нейтралізації ворожих агентів впливу, і, як наслідок, захисту засад існування правового громадянського суспільства. Інструментами, що використовують співробітники спецслужби, є негласні слідчі розшукові заходи, розвідувальна і контррозвідувальна діяльність, що рятує життя та здоров'я українців від ворожих атак, диверсій та різного роду неправомірних посягань. Тому питання консолідації зусиль усіх суб'єктів системи безпеки і оборони України з СБУ є ключовим, і від нього залежить обороноздатність та безпека країни. Вивчення наявних її механізмів, аналіз особливостей та напрацювання інноваційних підходів, спрямованих на поліпшення такої взаємодії, є нашим головним завданням. Важливо відзначити, що голова СБУ є членом ставки верхо-

вного головнокомандуючого. Також членами ставки є Міністр МВС, Міністр оборони України, Міністр цифрової трансформації, прем'єр міністр України, Голова Верховної ради України, командувач НГУ, голова служби зовнішньої розвідки, головнокомандувач збройних сил, голова ДПСУ та інші. Отже, на засіданнях ставки з її членами узгоджуються всі необхідні напрямки взаємодії представлених ними відомств. З цього випливає, що засідання ставки є найкращим майданчиком для взаємодії СБУ із суб'єктами безпеки і оборони, у рамках якої спецслужба здійснює скориговані заходи з відомствами, що належать до сектору безпеки і оборони. Така взаємодія спрямована першочергово на надання відсічі агресії росії, і як наслідок відбувається взаємодія спрямована на захист фундаментального права людей на життя, свободу від побиття, тортур і ганебного нелюдського поводження, свободу слова та інших. Також важливим є те, що голова Служби безпеки України входить до складу Ради національної безпеки і оборони України, яка є ще одним місцем, де координується діяльність найголовніших відомств по захисту країни. Туди також входять Прем'єр-міністр України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України, Міністр оборони України. Підсумовуючи, бачимо, що співпраця СБУ з іншими суб'єктами безпеки і оборони проводиться в рамках як ставки Верховного Головнокомандувача, так і засідання РНБО, що свідчить про глибоке і всеохоплююче узгодження спільних дій СБУ з усіма вищеперерахованими відомствами. Одним із аспектів взаємодії спецслужби, що безпосередньо стосується захисту прав і свобод, є їх неухильне дотримання, в першу чергу, самими працівниками спецслужби, і недопущення ними зловживань з боку суб'єкта безпеки і оборони, з яким відбувається співпраця. Мова йде про заходи СБУ в рамках розвідувальної і контррозвідувальної діяльності, проведення негласних слідчих розшукових заходів, під час яких здійснюється обмеження прав і свобод людини і громадянина.

СБУ взаємодіє з підрозділами МВС, ДБР, Національної поліції, Міністерства оборони, Національної гвардії та іншими відомствами, що є складовими сектору безпеки і

оборони. У районах розташування об'єктів критичної інфраструктури підрозділи НПУ та співробітники спецслужби спільно проводять превентивні заходи, спрямовані на запобігання терактів, диверсійної діяльності ворожих груп, виявлення серед населення осіб, схильних до підтримки та співпраці з ворогом, тощо. У ході цих заходів є можливість фіксувати ворожу діяльність та попередити надзвичайні ситуації, які можуть виникнути, що є одним із аспектів співпраці, спрямованим на захист життя, а також прав і свобод громадян. Також працівники НПУ, УДМС та СБУ спільно проводять заходи, спрямовані на виявлення осіб, що незаконно перебувають на території України, порушуючи міграційне законодавство. Ці заходи – елементи діяльності, спрямованої на захист прав і свобод, життя і здоров'я українців, так, як за допомогою них виявляються особи, що незаконно перебувають на території України і можуть нести безпосередню загрозу.

Варто виділити співпрацю, що здійснює спецслужба з ДБР, метою якої є виявлення та документування як зрадників серед своїх власних рядів, так і осіб, що загрожують національній безпеці. Цей напрямок роботи також істотно впливає на захист прав та свобод українців від неправомірних посягань. Також спільна діяльність СБУ і ДБР знаходить своє відображення в розслідуванні кримінальних проваджень з певних видів злочинів. Часто оперативні працівники СБУ виконують супровід кримінальних проваджень, по яких розслідування ведеться слідчими ДБР. Така схема вже дала плоди і показала свою ефективність. Безпосереднім прикладом взаємодії СБУ і ДБР є спільне розслідування воєнних злочинів, таких як катування, викрадення та незаконне позбавлення волі, застосування зброї, забороненої міжнародними конвенціями, обстріли, згвалтування та інші тяжкі злочини, що вчиняються окупантами на українській землі. Заслуговує уваги приклад співпраці СБУ та Укроборонпрому. «СБУ затримала співробітника Укроборонпрому, який працював на російську воєнну розвідку. Він збирав розвідницьку інформацію на користь російської федерації. Спецоперацію проведено у взаємодії з підрозді-

лом внутрішньої безпеки Концерну. Підозрюваний збирав інформацію про українське озброєння, звітував окупантам про наслідки ракетних ударів по Києву. Слідчі СБУ повідомили фігуранту про підозру у державній зраді, вчиненій в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 111 Кримінального кодексу України)» [10]. Виявлення агента впливу такого рівня, беззаперечно, є результатом взаємодії СБУ і служби безпеки Укроборонпрому, яка одержала спрямування на покращення безпекової ситуації в країні. Пріоритетний напрямок діяльності СБУ по захисту країни вимагає дотримання хиткого балансу між захистом прав і свобод людини і громадянина та ефективним досягненням поставленої мети, від виконання якої залежить безпека в країні, що робить роботу СБУ вкрай важливою та відповідальною.

Для посилення захисту прав і свобод громадян мусить бути посилено контроль за діяльністю підрозділу «К», який є лідером з числа скарг відносно нього до правоохоронного комітету ВРУ та інших інстанцій. До цього процесу важливо долучити як працівників внутрішньої безпеки СБУ, так і прокуратуру, яка здійснює процесуальне керівництво в досудових розслідуваннях, а також нагляд за дотриманням законності в ході діяльності працівників СБУ. Таким чином, отримуємо співпрацю СБУ та прокуратури, спрямовану на дотримання та захист прав людини. Працівники внутрішньої безпеки СБУ повинні моніторити спосіб життя співробітників, на адресу яких надходить велика кількість скарг, для розуміння їх обґрунтованості і відповідності реальному стану речей. До того ж глибокому та постійному аналізу мусить бути піддана службова діяльність таких працівників.

Важливо поглиблювати взаємодію СБУ з уповноваженим із прав людини, організувати балансуючі стан співробітників заняття, проводити регулярні звіти щодо обмежень прав і свобод людини, що застосовувалися. До того ж вважаємо, що точка зору експертів та світовий досвід діяльності спецслужб є досить вагомими аргументами задля того, щоб позбавити СБУ функції досудового слідства, дало б змогу зняти навантаження зі співробітників, що позитивно вплинуло б на

результати роботи і, як наслідок, на ефективність забезпечення прав і свобод людини і громадянина також.

Ситуація, у яку потрапила Україна, є винятковою і унікальною, так як в умовах ведення бойових дій, окрім ефективної відсічі атак ворога, ще необхідно пристосовуватися до економічних випробувань і зростаючої соціальної напруги. Вирішувати ці завдання необхідно тільки в рамках правового поля, тому що дуже важливо не використовувати елементи тоталітаризму і диктатури, бо вони підривають засади громадянського суспільства і демократичного ладу в країні. У новітній історії після Другої світової війни ще не було ситуації, щоб країна в центрі Європи була частково окупована і вела бойові дії, спрямовані на захист територіальної цілісності прямо на своїй території. Ситуація, коли досвід реагування відсутній, не проста і водночас динамічна, вимагає швидких рішень, які допоможуть керівництву країни бути гнучкими, пристосовуватися до оперативного стану і досягати поставленої мети без порушень прав і свобод людини і громадянина, користуючись лише інструментами, що відповідають конституції України.

Висновки

Служба безпеки України взаємодіє з багатьма суб'єктами сектору безпеки й оборони і є фундаментом внутрішньої і зовнішньої безпеки в країні. Одночасно, шляхом співпраці з ДБР, НПУ, МВС, ЗСУ, Міністерством оборони України та іншими органами державної влади ця спецслужба забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Її діяльність спрямована на недопущення терактів всередині країни, виявлення зрадників та агентів впливу в органах державної влади, розслідування воєнних злочинів росії, а також злочинів, що посягають на національну безпеку, на запобігання диверсійній діяльності шляхом проведення превентивних заходів, роботу в напрямку захисту міграційного законодавства і виявлення його порушників. Усі ці дії спрямовані на збереження безпеки і порядку, а також норм та правил життєдіяльності, закріплених у Конституції України, що саме і робить нашу країну демократичною і основою на міцному громадянському суспільстві.

Взаємодія СБУ з іншими суб'єктами безпеки й оборони відбувається в рамках засідань Ставки Верховного Головнокомандувача, а також Ради національної безпеки і оборони країни, де узгоджуються всі необхідні заходи, спрямовані на збереження суверенітету, повернення окупованих територій, на захист життя та здоров'я, прав і свобод людини і громадянина. Оцінюючи досліджене, можна стверджувати, що співпраця СБУ з іншими суб'єктами безпеки і оборони відбувається досить ефективно, щільно і в повному обсязі. Вона може бути посилена, в першу чергу, шляхом створення механізмів, спрямованих на належне реагування на скарги щодо діяльності окремих підрозділів та осіб СБУ, шляхом співпраці внутрішньої безпеки СБУ з прокуратурою та уповноваженим з прав людини. За необхідності було б доцільно спільним наказом створити робочі групи для проведення повної і всеохоплюючої перевірки по зверненнях цього характеру, а також моніторингу способу життя осіб відносно яких надходять скарги. Також підтримується поширена точку зору, що СБУ треба розвантажити шляхом позбавлення її функцій проведення досудового розслідування, і уповноважити ДБР, НАБ, БЕБ на розслідування злочинів, які зараз входять до підслідності СБУ. Ця стратегія дозволила б сконцентруватися спецслужбі саме на розвідувальній і контррозвідувальній діяльності, у відповідності до досвіду найефективніших спецслужб світу. Це також призвело б до більш успішної діяльності спецслужби і в напрямку захисту прав і свобод людини і збереження головних засад функціонування правового суспільства.

Література

1. Денисенко М.М. Особливості забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 35 -39;
2. Косілова О.І. Забезпечення права на гідність в Україні в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022

р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 62 – 67;

3. Кравенко Л.В. Забезпечення прав і свобод людини під час спостереження за особою в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 67 – 70;

4. Полевий В.І.: Дієвість системи захисту прав і свобод людини в умовах бойових дій. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 122 – 124;

5. Чечіль Ю.О., Біла В.Р. Міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів державної безпеки, та особливості застосування в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 159 – 163;

6. Серватюк Л.В. Забезпечення міжнародних стандартів прав людини в умовах воєнного стану: *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України* : матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 р.). Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2022. С. 130 – 134;

7. Степановський В.С. Діяльність Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану: Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 3. С. 298-302. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/56.pdf>.

8. Лежнін К.В. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності Служби безпеки України в умовах воєнного стану : Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Випуск 34. С. 93-101. URL : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7105170>.

9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

SUMMARY

The article examines the activity of the Security Service of Ukraine on interaction with many subjects of the security and defense sector, which is the foundation of internal and external security in the country. It is emphasized that through cooperation with the SBI, NPU, MIA, Armed Forces of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine and other state authorities, this special service ensures the protection of human and citizen rights and freedoms, which is aimed at preventing terrorist attacks inside the country, identifying traitors and agents of influence in state authorities, the investigation of war crimes of Russia, as well as crimes that encroach on national security, to prevent subversive activities by conducting preventive measures in the direction of protecting migration legislation and identifying its violators. It is highlighted that the interaction of the SBU with other security and defense entities takes place within the framework of meetings of the Staff of the Supreme Commander-in-Chief, as well as the National Security and Defense Council of the country, where all necessary measures aimed at preserving sovereignty, returning occupied territories, and protecting life and health are coordinated, the rights and freedoms of a person and a citizen. It is claimed that the cooperation of the Security Service of Ukraine with other security and defense entities is quite effective, tight and comprehensive, which is strengthened primarily through the creation of mechanisms aimed at properly responding to complaints about the activities of individual units and individuals of the Security Service of Ukraine, through the cooperation of internal security SBU with the prosecutor's office and the human rights commissioner. The need to create working groups to conduct a full and comprehensive review of appeals of this nature, as well as monitoring the lifestyle of persons against whom complaints are received, has been proven. Attention was drawn to the need to relieve the Security Service of Ukraine by depriving it of the pre-trial investigation function, which would help the special service to concentrate on intelligence and counter-intelligence activities.

Key words: Security Service of Ukraine, security and defense sector of Ukraine, national security, administrative and legal support, public administration bodies, human and citizen rights and freedoms, legal mechanisms for the protection of human rights, law enforcement activities, interaction.

10. Укроборонпром: Веб-сайт: URL: <https://ukroboronprom.com.ua/news/ukroboronprom-tisno-spiivpracyuje-z-kontrozvidkoyu-sbu-shhodo-viyavlennya-vorozix-agentiv#!>